

SENTIT METAFÒRIC DE LA DONA ANOMENADA «INTEL·LIGÈNCIA» AL LLIBRE DEL GENTIL E DELS TRES SAVIS

Francesc Ramis Darder

«E la fi és amar e conèixer e tembre e servir Déu»

(Llibre del Gentil, Pròleg)

El *Llibre del Gentil e dels tres savis* és un exemple emblemàtic de la perspectiva apologètica per la qual Ramon Llull orienta la seva tasca missionera, tant entre els infidels com entre els cristians del seu temps, sovint allunyats de la vivència fonda de l'Evangelí. Els tres savis, –jueu, cristià i sarraí–, exposen a l'atenció del gentil la solidesa de la religió respectiva. No bastiran els seus arguments sobre els escrits revelats, l'Escl'riptura o l'Alcorà, sinó sobre «raons demostratives i necessàries» per demostrar la veritat de la respectiva creença. Entre les planes d'aquest treball, ens acostarem a la figura metafòrica representada per «la dona que son nom era Entel·ligència» que, al Pròleg del *Llibre del Gentil*, pauta als tres savis l'horitzó del diàleg amb el gentil, i que a l'Epíleg esdevé el norai del futur diàleg, fructífer i engrescador, que es proposen els tres savis per apuntar cap a una sola fe. Començarem l'estudi amb una succinta panoràmica sobre el *Llibre del Gentil*; després, analitzarem la perspectiva teològica que assoleix Dama Intel·ligència en el Pròleg; acte seguit, ressenyarem la importància de Dama Intel·ligència entre les darreres línies de l'Epíleg; una breu síntesi posarà fi a l'estudi, i un elenc bibliogràfic permetrà al lector aprofundir l'estudi.

1. La perspectiva teològica del Llibre del Gentil

Les relacions entre el judaisme, el cristianisme i l'islam a Mallorca i a l'època de Ramon Llull eren intenses. Des d'aquest horitzó, el *Llibre del gentil e dels tres savis* s'hauria de llegir no sols com l'obra apologètica i polèmica més important de Ramon Llull, sinó també com a part de la llarga tradició de confrontació entre les tres religions. Com assenyala el Pròleg, el llibre està escrit «seguint la manera del llibre aràbic del Gentil», la sentència sembla incloure l'obra en el cabal de la tradició apologètica i polèmica de l'època. Com assenyala la història, l'arc temporal que abasta des de l'any 1226 fins al 1248 contemplà com el domini musulmà sobre les terres hispàniques es reduí al Regne de Granada. Els territoris de la Corona d'Aragó, que havien incorporat per conquesta un contingent important de població musulmana, iniciaren una campanya apologètica, polèmica i missionera per tal d'integrar la nova població dins l'estructura social del Reialme. Els dominics, sota el mestratge de Ramon de Penyafort i el seu deixeble, Ramon Martí, foren els abrandats de la campanya. Des d'aquest horitzó, cal situar el llibre en la tradició del debat teològic entre les tres religions monoteïstes, debat accentuat per l'afany missioner d'incorporar la població musulmana dins l'àmbit cristià.

Ara bé, cal recordar que Ramon Llull manifestava sovint el seu esglai davant la minsa vivència cristiana dels seus contemporanis. Des d'aquesta òptica, per tant, cal pensar que el *Llibre del Gentil* també amaga, sota la metàfora del diàleg del savis amb el gentil, l'esforç catequètic de mestre Ramon per revifar la fe dels cristians de l'època, tan enterbolida com ho estava la creença del gentil abans de confrontar-se amb els tres savis.

Encara que el llibre estigui emmarcat dins les dues coordenades teològiques esmentades, Llull l'endregà des de la perspectiva pròpia de l'Art. Llull confeccionà l'Art per demostrar mitjançant arguments de raó la veritat de la fe cristiana. Emprant la terminologia lul·liana, cal dir que bastí l'Art per «confondre les opinions errònies dels infidels per mitjà de raons convincents». Ara bé, el *Llibre del Gentil* sols constitueix l'expressió popular de l'argumentació segons el mètode i l'estructura de l'Art, per aquest motiu no trobam en el llibre ni les figures geomètriques ni la notació simbòlica pròpies de la perspectiva lul·liana; en comptes d'això, Llull revesteix els personatges de la més profunda humanitat i adorna el diàleg de la cortesia més elegant. La menció dels arguments de les tres religions monoteistes, el to serè del debat i la cortesia dels contendents ha inclinat els comentaristes a suposar que l'obra fou escrita per a l'ús de l'escola de Miramar entre els anys 1274 i 1276. Ramon Llull, imbuït dins el corrent apologètic i polèmic del seu temps, hauria escrit el llibre, amarat del tarannà popular de l'Art, per instruir els missioners que, amb raons convincents i emprant un to elegant, havien de demostrar als infidels la superioritat de la religió cristiana. Des d'aquest horitzó, el *Llibre del Gentil*, com hem esmentat abans, també era útil per refermar i educar la fe dels cristians de l'època de Llull que, com pensava el mateix mestre, estava força necessitada de reforma.

2. L'horitzó teològic del Pròleg del *Llibre del Gentil*

2.1. Introducció

A les primeres línies del Pròleg, Llull estableix l'objectiu apologètic del llibre. Coneixedor de les opinions dels infidels,

atent al llibre aràbic del Gentil, i confiant en l'ajuda de Déu, recerca noves maneres i novel·les raons per redreçar els que van errats, al·legoria dels infidels –i subtilment també del cristians de fe esmorteïda–, cap a la glòria que no té fi, metàfora del Déu vertader, celebrat en la fe cristiana. Acte seguit, esbossa les quatre parts en què estructura el llibre: la primera prova l'existència de Déu i la resurrecció; la segona mostra l'argumentació del jueu; la tercera recull els criteris dels cristià; la quarta basteix l'argumentació del sarraí.

Un cop esmentades les quatre parts del Llibre, Llull, valent-se de la metàfora, disposa el marc literari on tindrà lloc la disputa teològica entre les tres religions. Apareix, en primer lloc, el filòsof gentil, símbol de la identitat dels pagans, que no té coneixença de Déu, ni creu en la resurrecció i pensa que després de la mort no hi ha res. Aquest pensament, emfatitza el relat, entenebria l'ànima del gentil amb l'angoixa més agra. Malmès pels pensaments, s'encaminà cap a un jardí, atapeït de fonts i arbres, per cercar el consol. Al mateix temps que el gentil cercava conhort, tres savis es trobaren a la sortida d'una ciutat; un era jueu, l'altre cristià i el tercer sarraí.

2.2. El jardí i la font

Mentre els savis parlaven de les seves creences, entraren al jardí. Vora una font, els savis trobaren una dona noblement vestida; el nom de la dona era Intel·ligència. Valent-se del llenguatge de l'Art, en la seva vessant popular, com abans hem esmentat, la dona adoctrina els savis sobre la finalitat última del coneixement humà: «E la fi és amar e conèixer e tembre Déu.» Meditant sobre els consells de la dona, els tres savis sospiren per una humanitat abraçada a una sola fe i una sola llei per donar culte a Déu, nostre Senyor. Aprofundint en la qüestió, s'assegueren per disputar

sobre les creences respectives; però, eco de la perspectiva lul·liana, decidiren prescindir de les autoritats, al·lusió a les respectives tradicions religioses, per atènyer-se sols a «raons demostratives i necessàries».

Com hem esmentat, els savis trobaren Dama Intel·ligència a un jardí i vora una font. Entre d'altres al·legories, el jardí pot ser una metàfora del Paradís terrenal (Gn 2,7-14). El Paradís fou l'àmbit on Déu bastí l'home i la dona; per això també serà l'àmbit on Déu, gràcies a la paraula dels savis, brodarà l'ànima del gentil fins a humanitzar-lo plenament, és a dir, fins a fer-li assaborir el goig de la fe, el do més preuat de l'ésser humà. La menció de la font emfatitza encara més el paper regenerador del jardí; no debades, el llibre d'Ezequiel presenta els dolls d'aigua que transformen l'erm en terra fèrtil (Ez 47). Al redós del jardí i de la font, metàfora de la nova vida que fa renàixer l'home (cf. Ct 4,12.15-16; 5,1), els savis es trobaran amb el gentil per infantar-lo a la vida plena assolida sobre el canemàs de la fe.

De sobte, els tres savis veieren el gentil que passejava pel jardí. La salutació dels savis encengué l'ànim del gentil, ja que el saludaren en nom del Déu de la glòria, pare i senyor de quant és, creador del món, autor de la resurrecció. Cal remarcar que la salutació dels savis constitueix, en bona mesura, la resposta a l'angoixa del gentil, nascuda dels seus dubtes en qüestions de fe. El gentil manifestà als savis la fondària del seu penar, car no creia, com hem esmentat abans, ni en la resurrecció, ni en la vida eterna; per això suplicà dels savis que l'alliberassin del desconhort donant-li raó de la resurrecció. Moguts per la caritat, els savis pensaren com demostrar al gentil l'existència de Déu, les qualitats divines i la certesa de la resurrecció per tal d'introduir-lo pel camí de la salvació. Esmentant l'ensenyament de la dona,

anomenada Intel·ligència, cadascun dels savis va pensar com argumentar la solidesa de la seva religió per tal d'orientar l'enteniment del gentil.

2.3. Significació teològica de la dona anomenada Intel·ligència: l'Antiga Aliança

Com recalca la perspectiva de l'Art lul·liana, l'argumentació dels tres savis no cercarà el suport de les autoritats, al·lusió als escrits sagrats de les tres religions, sinó les raons demostratives i necessàries. No obstant això, cal observar que sota les «raons demostratives i necessàries» hi batega la perspectiva cristiana i missionera per la qual Lull orienta el debat. El terme «Intel·ligència», apel·latiu de la dona que estableix les pautes del diàleg, no és un vocable neutre. Des de l'horitzó teològic, la menció de la dona traspua el rostre de «Dama Saviesa», personatge cabdal del llibre dels Proverbis (Pr 9).

L'esmentat llibre contraposa dues figures poètiques: Dama Saviesa i Dama Niciesa. Establerta en el seu palau, assentat sobre set columnes ben tallades, Dama Saviesa para taula per als ciutadans; els diu: «Veni aquí [...], veniu a menjar el meu aliment, a beure el vi que he preparat [...], apartau-vos dels inexperts i viureu, empreneu el camí de la intel·ligència» (Pr 9,1-6). Des de la perspectiva bíblica hebrea, sota la imatge de «l'aliment i el vi» traspua la figura de la Llei, el do que Déu donà al seu poble per mans de Moisès (Is 55,1-3; Ex 19). Com sentència l'Escriptura, la Llei és l'aliment que permet al jueu apartar-se dels «inexperts», al·legoria dels idòlatres, i conduir l'existència per la ruta del Senyor, metàfora de la vivència dels manaments (Ex 20,1-17); per això, Dama Saviesa afegeix una reflexió per atreure els ciutadans al convit, els diu: «Venerar el Senyor és primícia de saviesa [...], la saviesa allargarà els

teus dies» (Pr 9,10-11).

Contraposada a Dama Saviesa, el llibre dels Proverbis presenta Dama Niciesa (Pr 13-18; cf. Pr 7); la dona esvalotada, ignorant, que, asseguda a la porta de casa, diu als vianants: «Veni aquí [...], l'aigua robada és més dolça; el menjar prohibit més saborós» (Pr 9,13-17; cf. Is 3,14-24). Darrere la imatge de la dona esvalotada, s'insinua la imatge de la serp, metàfora de la idolatria, que, enroscada en l'arbre del Paradís, provocà el pecat dels primers pares i la seva expulsió del Jardí de l'Edèn (Gn 3,1-6). Com assenyala l'Escriptura, el cor de la idolatria rau en el menyspreu de la Llei, que enterboleix els homes fins a precipitar-los pels viaranyes de la perdició (Is 41,21-23; 44,20); sota la figura del menjar prohibit i l'aigua robada ressona la malvestat idolàtrica que fereix els homes i desfà la societat (Is 3,1-15). Mentre l'Escriptura beneeix el destí dels deixebles de Dama Saviesa, fustiga els seduïts per Dama Niciesa; així sentència: «Els (els seduïts per la idolatria) no saben que allà ronden les ombres, que els seus convidats baixen al país dels morts» (Pr 9,18). En definitiva i des de l'horitzó de l'Antiga Aliança, sota el rostre de la dona anomenada Intel·ligència que parla amb els tres savis perquè instrueixin el gentil, aflora la figura de Dama Saviesa que, metàfora dels bons hereus de Moisès, encamina els hebreus vers l'observança de la Llei, font de l'eterna felicitat.

2.4. Significació teològica de la dona anomenada Intel·ligència: la Nova Aliança

Des de la perspectiva cristiana, horitzó propi de Ramon Llull, l'Antiga Aliança assoleix la seva plenitud entre les pàgines del Nou Testament. Dama Saviesa deia als ciutadans: «Veni aquí» (Pr 9,4). El Nou Testament mostra com Jesús reprèn la iniciativa de la Dama i diu als que l'escolten: «Veni a mi

tots els qui estau cansats i afeixugats, i jo us faré reposar: Acceptau el meu jou [...] i trobareu el repòs» (Mt 11,28-30; cf. Sir 24,19). Als que s'acostaven, la Dama del llibre dels Proverbis els ofería una taula ben parada, metàfora de la Llei, perquè emprenguessin el camí de la intel·ligència, al·legoria de la senda del bé (Pr 9,1-6). Portant a plenitud les pàgines de l'Antiga Aliança, Jesús recull la proposta de Dama Saviesa per oferir als oients l'aliment definitiu, que no es altre sinó la seva pròpia presència, així ho proclama davant els seus deixebles: «Jo som el pa de vida: qui ve a mi no passarà fam i qui creu en mi no tindrà mai set» (Jo 6,35; 4,14; 7,37; Is 55,1-3).

Com acabam d'observar, Jesús no sols recull la proclama de Dama Saviesa, sinó que ell mateix s'identifica amb la Saviesa, per això Pau definirà Jesús com la «Saviesa de Déu». Dirà l'apòstol: «Els jueus demanen prodigis i els grecs cerquen saviesa, però nosaltres predicam un Messies crucificat [...] que [...] és poder i saviesa de Déu per a tots els qui són cridats, tant jueus com grecs» (1Co 1,22-24). Encara afegirà més endavant: «És gràcies a ell (Déu) que vosaltres estau units a Jesucrist, ja que Déu ha fet d'ell la nostra saviesa, la nostra justícia, la nostra santificació i la nostra redempció, perquè, tal com diu l'Escriptura: Si algú es gloria, que es gloriï en el Senyor» (1Co 1,30-31).

Aprofundint en la qüestió, quan els escrits paulins parlen de la preexistència del Fill, encarnat en la persona de Jesucrist, empren els mateixos termes que l'Antiga Aliança utilitzava per parlar de la saviesa divina. Jesucrist apareix, als escrits de caire paulí, com «la imatge del Déu invisible, engendrat abans de tota la creació» (Col 1,15); expressió que recull la perspectiva dels Proverbis sobre la Saviesa creada per Déu al principi dels temps: «El Senyor [...] em va formar a l'inici

dels temps, des de l'origen, des del primer moment de la terra» (Pr 8,22-31). De manera anàloga, la Carta als Hebreus contempla la identitat del Fill de Déu, encarnat en Jesucrist, com «l'esplendor de la glòria de Déu i empremta del seu mateix ésser» (He 1,3), expressió que recull el sentit de la terminologia emprada pel llibre de la Saviesa quan defineix la naturalesa de la saviesa divina: «És (la saviesa) una exhalació del poder de Déu, irradiació puríssima del Totpoderós [...], és un reflex de la llum eterna, mirall immaculat de l'acció de Déu, imatge de la seva bondat» (Sv 7,22-8,1).

Com emfatitza la interpretació cristiana dels llibres sapiencials, el Fill de Déu és la Saviesa del Pare, però també és la seva Paraula, així ho proclama l'evangeli de Joan: «Al principi existia el qui és la Paraula. La Paraula estava amb Déu i la Paraula era Déu [...]. El qui és la Paraula s'ha fet home i ha habitat entre nosaltres, i hem contemplat la seva glòria [...] com a Fill únic del Pare, ple de gràcia i de veritat» (Jo 1,1-18). En definitiva, la Saviesa com a Persona, al·legoria del Fill de Déu encarnat en Jesucrist, estava oculta dins el si de Déu (Jo 1,14), encara que, com intueix la interpretació cristiana de l'Antiga Aliança que hem exposat, també governava l'univers, dirigia la història, i es manifestava entre les pautes de la Llei i l'ensenyança dels savis d'Israel.

Com hem exposat abans, sota la imatge de la dona, anomenada Intel·ligència, que pauta el debat entre el gentil i els tres savis aflora el rostre de Dama Saviesa que, entre les pàgines del Llibre dels Proverbis, encamina els ciutadans pel camí de la Llei. Ara bé, quan contemplam l'Antiga Aliança amb els ulls de la Nova, apreciam darrere la mirada de Dama Saviesa, present al Llibre dels Proverbis, el batec del Fill de Déu, encarnat, com assenyala l'evangeli de Joan, en la persona de Jesucrist, rostre maternal de Déu (cf. Is 44,2;

65-66; Lc 15,11-32). Per aquesta raó també podem percebre sota la figura de la dona anomenada Intel·ligència, inductora del debat entre el gentil i els tres savis, la presència del Fill de Déu, Jesucrist, la presència de la saviesa divina encarnada entre nosaltres (Jo 1,1.14; Col 1,15; He 1,3).

2.5. El rostre teològic del Gentil

Abans de prosseguir, cal remarcar un primer aspecte essencial de la teologia cristiana. A la Carta als Romans, l'apòstol Pau afirmà la capacitat dels pagans per a conèixer Déu, quan escrigué: «Parl (en referència als pagans) dels qui coneixen allò que podem saber de Déu, perquè Déu mateix els ho ha fet conèixer» (Rm 1,19; cf. Ac 14,15-17; 17,24-28). A continuació, addueix les raons per les quals els pagans poden conèixer Déu: «D'ençà que el món va ser creat, el poder etern de Déu i la seva divinitat, que són invisibles, s'han fet visibles a la intel·ligència a través de les coses creades (Rm 1,20; cf. Sl 19,2; Jb 12,7-9). Com afirma l'escrit paulí, els pagans, contemplant l'ordre harmònic de la creació, poden intuir l'existència del Déu que ha disposat l'ordre visible de les coses creades dins el món.

Girem ara un altre cop la ullada vers el *Llibre del Gentil* que comentam. Sota la imatge del Gentil batega la figura dels pagans que, com afirma Pau, poden intuir l'existència del Déu creador quan contemplen l'harmonia de l'univers; també hi traspua, sens dubte, el rostre de tants de cristians que, en època de Lllul, estaven tan allunyats de la vivència de la fe cristiana que semblaven pagans. El rostre de la dona anomenada Intel·ligència, que parla amb els savis a l'ombra del jardí, reflecteix la mirada de Dama Saviesa, que, en el llibre dels Proverbis, impulsa l'home, metàfora del gentil, a recórrer els camins de Déu. Darrere la proposta del diàleg entre el gentil i els tres savis, hi podríem discernir l'interès

de la «Intel·ligència», eco de Dama Saviesa, perquè el gentil emprengui la ruta que el portarà al coneixement de Déu i posarà fi a la seva angoixa. La figura del gentil traspua la identitat dels pagans, anomenats per Pau a la Carta als Romans, que emprant els mitjans de la raó, representada a l'obra lul·liana pel diàleg amb els tres savis, poden arribar al coneixement de Déu. Des d'aquest horitzó, el primer aspecte de la teologia cristiana apareix en el pròleg del *Llibre del Gentil*, car un pagà, el gentil, afinant l'intel·lecte mitjançant les «raons demostratives i necessàries» proposades pels tres savis a instància de la dona Intel·ligència, podria arribar al coneixement de Déu, que ha omplert l'univers d'harmonia.

2.6. La dona anomenada Intel·ligència, far de la fe

Aprofundint en el que abans hem esmentat, convé notar que el neguit del gentil depassa el simple descobriment de l'existència de Déu; ja que el Pròleg del llibre descriu una inquietud més profunda: «Aquell gentil no havia coneixença de Déu, ni creïa en resurrecció, ni après sa mort no creïa esser nulla cosa.» Aquí entra en joc el segon aspecte decisiu de la teologia cristiana. Com assenyala la teologia paulina, la raó humana «pot» intuir l'existència del creador, però, i això és decisiu, el descobriment de la intimitat de Déu és un fet de revelació; és a dir, no és l'home que amb el seu esforç arriba a conèixer la intimitat divina, sinó que és el mateix Déu qui revela a l'home la seva intimitat i li comunica el seu compromís en la salvació del món. Per això escriu l'apòstol Pau: «Ningú no pot dir: "Jesús és el Senyor" si no el mou l'Esperit Sant» (1Co 12,3); i afegeixen els escrits joànics, recollint l'ensenyança de l'Antiga Aliança: «No som nosaltres qui ens hem avançat a estimar Déu; ell ens ha estimat primer i ha enviat el seu Fill com a víctima que expia els nostres pecats» (1Jo 4,10; cf. Dt 7,7-11).

Des d'aquest horitzó, descobrim la fondària teològica de la dona anomenada Intel·ligència que instrueix els savis en el jardí. No sols és la metàfora de Dama Saviesa que encamina el gentil vers el coneixement de Déu, sinó que és la presència de la Saviesa divina, al·legoria del Fill de Déu, encarnat en Jesucrist, que es revela als homes com a salvador i redemptor. Així doncs, sota el canemàs poètic de la dona anomenada Intel·ligència, veu de la Saviesa divina, traspua la presència del Fill de Déu que, mitjançant les «raons demostratives i necessàries» exposades pels tres savis, guiarà el gentil vers el descobriment de la veritat cristiana, plenitud de la presència de Déu entre els homes. Ramon Llull apel·la a les «raons demostratives i necessàries», però sota la solidesa dels arguments, hi batega la veritable solidesa de l'Esriptura, la paraula de Déu que determina la vida i la tasca missionera del Doctor Il·luminat.

Com recalquen els comentaristes, el Beat escrigué el llibre per instruir els missioners que havien de predicar la fe cristiana entre els jueus i els sarraïns. Ara bé, com assenyala Llull a la *Vita coetanea*, el seu propòsit missioner no procedeix del caprici intel·lectual, sinó de la seva trobada personal amb Crist crucificat. En definitiva, serà Jesucrist el «motus» de tota la tasca de Ramon Llull; la presència de Jesús constitueix l'inici, el desenvolupament, i l'objectiu últim de l'existència de Llull. Tal volta per aquest motiu, vulgui plasmar la figura de Jesús sota la imatge de Dama Intel·ligència al pròleg del *Llibre del Gentil* per assenyalar als seus missioners, instruïts a Miramar, que a la fondària de la seva tasca missionera hi batega la presència de Jesús, amagat sota el rostre de la Intel·ligència, que els instrueix per predicar la veritat cristiana valent-se de les «raons demostratives i necessàries».

Un últim comentari, tal volta una digressió. Pot sorprendre que

sota la imatge d'una dama, la dona anomenada Intel·ligència, traspuï el rostre d'un baró, Jesucrist. A la capella de la Immaculada Concepció, a la Seu de Mallorca, destaca una pintura de Guillem Mesquida (1675-1747). Llull, ploma en mà, redacta l'Art que li revela la Mare de Déu, envoltada dins el nimbe d'un núvol. Aprofundint en la qüestió, no es Maria qui desvela l'Art a mestre Ramon, sinó el qui reposa dins les entranyes de Maria, Jesucrist; és Maria qui porta dins el si Jesucrist, autor de la conversió i horitzó de la vida del Beat. De manera semblant, el Llibre del Gentil amaga sota el rostre de la dona anomenada Intel·ligència el rostre de Crist, guia del diàleg i objecte últim de la vocació de Ramon Llull.

3. Apunt sobre l'Epíleg del llibre del Gentil

La menció de la dona anomenada Intel·ligència apareix en el diàleg que entaularen els tres savis després d'acomiar-se del gentil. Els savis recorden a la conversa les pautes que la Intel·ligència els ha ensenyat per portar a terme el diàleg amb el gentil. Recordant el bon ensenyament de la dona, metàfora de Jesucrist, es proposen continuar les converses entre ells per tal de poder assolir una sola fe i una sola llei a fi de poder servir-se mútuament; sens dubte, com afirmen els savis, si els homes concordassin amb una creença, tant la guerra com la malvolença s'esvairien del tot. L'Art lul·liana subratlla la decisió dels savis: «E ordonaren lo loc e la hora on s'esputassen [...] e con se serien concordats e avenguts en una sola fe, que anassen per lo món donant glòria e laor del nom de nostre sènyer Déus.» La lectura cristiana suggereix que sota la locució «nostre sènyer Déus» s'amaga la identitat de Jesucrist. D'aquesta manera, el llibre insinua que el diàleg dels savis, guiat per les pautes de Dama Intel·ligència, apunta a l'horitzó representat per Jesucrist, meta i camí de la vida del Doctor Il·luminat.

Síntesi

Al llarg de l'estudi, hem analitzat el Pròleg del *Llibre del Gentil* i hem girat la ullada vers l'Epíleg per copsar el paper de la dona anomenada Intel·ligència. Entre altres temes, el Pròleg presenta la figura d'una dona, anomenada Intel·ligència, que endreça els tres savis a demostrar al gentil la veritat de la religió respectiva. La figura de la «Intel·ligència» no és un simple artifici literari. Car des de la perspectiva de l'Antiga Aliança amaga l'aura de Dama Saviesa, present al llibre dels Proverbis, i, des de l'horitzó de la Nova Aliança, insinua la presència de Crist, la Saviesa de Déu, que encamina l'enteniment dels savis perquè puguin argumentar davant el gentil la solidesa de la seva fe. Aquest canemàs del Pròleg palesa la intenció missionera de Ramon Llull; ja que, com assenyala l'Esriptura, és el mateix Crist, present en el Pròleg del llibre sota la metàfora de la Intel·ligència, el qui orienta l'argumentació dels savis perquè el gentil pugui reposar en el cau de la religió vertadera. L'Epíleg destaca com els tres savis, admirats del mètode discursiu après a l'escolta de Dama Intel·ligència, es proposen continuar el debat entre ells per tal d'assolir una sola fe i una sola llei; sens dubte, sota el record de la Intel·ligència traspua la imatge de Crist que convoca els homes a trobar-se amb Ell, el salvador definitiu de la Humanitat sencera.

Bibliografia

Barceló i Crespí, M. i Ensenyat i Pujol, G. (2000), *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Mallorca: Edicions Documenta Balear.

Batalla, J. (2010). «L'art lul·liana com a teologia filosòfica». *Revista de llenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, 15,

321-344.

Bordoy, A. (2011). *La filosofia de Ramon Llull*, pr. Jordi Gayà Estelrich. Mallorca: Objeto Perdido (= Filosofia y ensayo, 3).

Dahab, G. (1990). *Les intellectuels chrétiens et les juifs au Moyen Âge*. Paris: Cerf (Patrimoines).

Dahan, G. (1991). *La Polémique chrétienne contre le judaïsme au Moyen Âge*, Paris: Albin Michel (Présences du judaïsme).

Esquerda Bifet, J. (2000). «La clave evangelizadora del beato Ramón Llull. Del amor apasionado por Cristo, al anuncio apasionado de Cristo». *Anthologica Annua*, 47, 297-362.

Fidora, A. (2007). «L'art de convertir allò que és probable en necessari: el pensament de Ramon Llull en el context del discurs filosòfic-apologètic del seu temps». *Comprendre*, 9 (1-2), 59-76.

Gayà, J. (2001). «Ramon Llull, il suo impegno missionario». *Analecta Tor*, 32, 379-388.

— (2002). «Ramon Llull i l'islam. "Infideles sunt homines sicut et nos". "Vós sou sant, Senyor Déu únic"». A *Franciscanisme i Islam, Jornades d'Estudis Franciscans, 2001*, (pàg. 115-143). Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya.

— (2002). *Raimondo Lullo. Una teologia per la missione*. Milano: Jaca Book.

— (2011). «Ramon Llull, inspiració per al diàleg interreligiós». A *Inauguració del curs acadèmic 2011-2012* (pàg. 10-42). Barcelona: Institut Superior de Ciències Religioses de

Barcelona.

Hamos, H. (1996). «Discourse in the Synagogue: Ramon Llull and his Dialogue with the Jews». A *Constantes y fragmentos del pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramón Llull en Trujillo 17-20 septiembre 1994* (pàg. 99-115). Ed. Fernando Domínguez i Jaime Salas. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (= Beihefte zur Iberoromania 12).

Llionás Puente, C. (1998). «El problema de la demostración de la existencia de Dios en el pensamiento de Ramón Llull». *Revista Española de Filosofía Medieval* 5 (Saragossa), 11-19.

Llorca i Arimany, A. (2009). *El camino espiritual de Ramón Llull*. Madrid: San Pablo.

Martínez-Porcell, Joan B. (2004). «Ramon Llull, promotor de la dignitat humana i pont entre les cultures monoteistes». A *Aportacions al pensament en diàleg a la llum de la revelació* (pàg. 13-19). Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull (= Pensar per conviure 1).

Pardo Pastor, J. (2004). «Las *auctoritates* bíblicas en Ramón Llull: etapa 1304-1311». *Revista Española de Filosofía Medieval* 11, 167-179.

Perarnau i Espelt, J. (2008). «Ramon Llull i el *Llibre del gentil i dels tres savis*», *ATCA* 27, 351-424.

Pindt, T. (1997). «Ramon Llull, protagonista del diàleg intercultural». *Medievalia* 26 (Univ. Autònoma de México), 46-60.

Reinhardt, K. (1995). «Ramon Llull und die Bibel». A *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr*

septuagesimum annum feliciter agenti dedicata, pàg. 311-331. Ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl i Peter Walter, Steenbrugis, in *Abbatia S. Petri (= Instrumenta Patristica XXVI)*.

Santanach i Suñol, J. (2008). «Literatura i apologètica en Ramon Llull, o de messies i profetes al *Llibre del gentil e dels tres savis*». A *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, ed. Germà Colón i Tomàs Martínez Romero, pàg. 185-200. Castelló-Barcelona: Fundació Germà Colón - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (= Germà Colón d'Estudis Filològics 4).

Schäfer, D. (2009). *Ramon Llull: entre la Bíblia i l'Alcorà. Biografia novel·lada*. Petersberg: Michael Imhof Verlag.

Solà Simon, T. (2003). «Nisi credideritis non intelligetis. Lectura d'Is VII, 9 per Ramon Llull». *ATCA* 22, 579-595.

Trias Mercant, S. (1997). «Las claves hermenéuticas del pensamiento de Ramón Llull». *Revista Española de Filosofía Medieval* 4, 51-64.

Vega, A. (1999). «La imaginació religiosa en Ramon Llull». A *Passió, meditació i contemplació: sis assaigs sobre el nihilisme religiós* (pàg. 84-111). Barcelona, Empúries.